

Laat zien dat het wél kan

Advies over de IBA-filosofie als impuls voor de doorontwikkeling van het landelijk gebied

Pieter van Ree (Royal HaskoningDHV) & Gert-Jan Hospers (Stichting Stad en Regio)
10 juli 2024

Het IBA-fenomeen

Een IBA is een ruimtelijk ordeningsinstrument dat in Duitsland al meer dan 120 jaar wordt ingezet om grote transformatieopgaven gedurende meerdere jaren in een specifieke stad of regio te adresseren. Een IBA zorgt voor aandacht, beweging en toekomstkracht. Door innovaties aan de hand van een reeks concrete projecten in praktijk te brengen en te laten zien aan een (inter)nationaal publiek en de vakwereld, ontstaat verlangen naar de toekomst. Dat hebben de vijftien IBA's in Duitsland en aangrenzende regio's zoals Parkstad-Limburg in meer of mindere mate bewezen. Een IBA is al lang geen bouwtentoonstelling¹ meer, maar een koepel en visitekaartje voor toekomstgerichte projecten die in een overzichtelijke tijdsperiode en in samenspraak met ondernemers en lokale partijen (dus participatief) worden gerealiseerd. IBA geldt in Duitsland als een kwaliteitspredicaat: projecten met een plus, die laten zien dat een ingewikkelde transformatie beslist mogelijk is, niet alleen op de plek waar de IBA wordt georganiseerd, maar ook elders.

Onze opdracht

In opdracht van Team Toekomstgesprek van RTLG hebben wij verkend of de IBA-filosofie in de Nederlandse context een impuls zou kunnen geven aan de doorontwikkeling van het landelijk gebied en aan dialogisch werken. Daarbij heeft Gert-Jan Hospers (directeur van Stad en Regio en hoogleraar in Nijmegen en Münster) zich gericht op de ervaringen en lessen uit Duitsland². Tegelijkertijd hebben Pieter van Ree en zijn team van Royal HaskoningDVH via een reeks van interviews verkend of een IBA-achtig evenement op dit moment haalbaar is en draagvlak heeft³. Ook heeft RHDHV gesondeerd of er in Nederland een gebied is /partijen zijn waar de energie zit om zo'n veeleisend traject in te gaan.

Een IBA is kansrijk

Allereerst: een IBA is een aantrekkelijk vehikel om een complex thema en de toekomst van een gebied te verkennen, een living lab. Een IBA gaat over concrete projecten die tijdens de looptijd van het programma gerealiseerd worden en na de IBA merendeels blijven bestaan. De legacy staat centraal en niet het evenement. Toch is juist het tonen van vernieuwing tijdens de looptijd van de IBA de kern: het neemt angst voor het onbekende weg, prikkelt nieuwsgierigheid, zorgt voor een zeker

¹ IBA staat van origine voor 'Internationale Bau-Ausstellung'. Let overigens op het woordje 'Internationale', wat aangeeft dat het event verder dient te kijken dan de lokale context alleen.

² *De IBA als hefboom voor gebiedstransformatie, ervaringen en lessen uit Duitsland*. G.J. Hospers, Stichting Stad en Regio, 26 juni 2024.

³ *Durf in doorontwikkeling, de IBA-filosofie als impuls voor de wederombouw van het platteland?* Pieter van Ree, Christiaan Elings & Coen Smit van RHDHV, 10 juli 2024.

optimisme en overbrugt vaak de kloof tussen publieke, private en maatschappelijke partners. IBA staat ook voor een in de tijd begrensde experimenteeruimte of – zoals onze oosterburen dat mooi noemen – een ‘Ausnahmezustand auf Zeit’. De term verwijst naar de ‘tijdelijke uitzonderingssituatie’ waaraan op dit moment in de doorontwikkeling van het landelijk gebied zoveel behoefte bestaat: de vrijheid om gelegitimeerd buiten de lijntjes kleuren. Het overgrote deel van de respondenten uit de werelden van bestuur en beleid, architectuur en wetenschap, landbouw en de creatieve sector zijn positief tot zeer positief over de kansen die een IBA Landelijk gebied biedt. En dat geldt evenzeer voor de ervaringsdeskundigen uit Duitsland en in eigen land (IBA-Parkstad!).

Een citaat in dit verband: “Gooi het eens over een andere boeg: er zijn de afgelopen jaren honderden miljoenen gestopt in stoppers en dat heeft nauwelijks geleid tot transitiebereidheid. Stoppers hebben baat bij chaos en stilstand. Jonge boeren willen doorgaan. Daar zitten aanknopingspunten om projecten voor de toekomst neer te zetten.”

Doorontwikkeling landelijk gebied is een Europees vraagstuk

Ook Hospers en de experts uit de Duitse IBA-wereld die hij gesproken heeft, beschouwen een IBA rondom de transformatie van het platteland en nieuwe stad-landrelaties als een actueel en zeer relevant thema. Niet alleen voor Duitsland en Nederland, maar uiteindelijk voor heel West-Europa. De IBA Expertenrat heeft aangegeven graag bereid te zijn om op afstand mee te werken aan de voorbereiding van zo’n traject. Hospers constateert dat het belangrijk is om aan te sluiten bij de IBA-traditie en bij de organisatie rekening te houden met de succesfactoren van een IBA zoals goed verwachtingenmanagement bij stakeholders, het waarborgen van voldoende kwaliteit van de projecten en het zorgen voor zichtbaarheid, onder meer door als IBA-team te werken vanuit een fysieke locatie in het gebied. Ook het doordenken van de legacy van de IBA – wat levert het op en hoe zorgen we voor een blijvende beweging? – is zo’n succesfactor.

In een werksessie met een aantal influencers in Kasteel Groeneveld werd het belang van het internationale karakter van een IBA – specifiek rondom plattelandsvraagstukken - nog eens benadrukt. Het sluit aan bij initiatieven zoals het New European Bauhaus en financiële opties van bijvoorbeeld de European Innovation Council voor (groene) startups.

Hefboomwerking

IBA’s vragen een aanjaagbudget om het traject op te starten, projecten te helpen initiëren en professionele communicatie in te richten. Het budget is voor de verbinding. Projecten worden in de Duitse praktijk vooral gefinancierd uit reguliere overheidsbudgetten voor ruimtelijke projecten, al dan niet aangevuld met middelen die worden ingebracht door marktpartijen. In Parkstad-Limburg is indertijd wél gewerkt met een fors eigen investeringsbudget, beschikbaar gesteld door regionale overheden (gemeenten en provincie). Met een budget van 45 miljoen is daar naar eigen zeggen voor 250 miljoen aan blijvende projecten gerealiseerd. IBA’s hebben dus ook multiplierwerking: ze zijn een hefboom voor investeringen in toekomstgerichte gebiedstransformatie.

Een investeringsvehikel, jazeker. Maar uit de interviews in Nederland komt ook de rode draad dat investeringen moet volgen uit de ambitie om te veranderen en de intentie om de doorontwikkeling aan een breed publiek te tonen. Het aspect van “trots op verandering” of “trots op de streek” wordt als belangrijke motor gezien voor een IBA. Vergelijkbaar met de omslag die de IBA Emscher Park in

het Ruhrgebied teweegbracht ('ons industrieel erfgoed moeten we in de schijnwerpers zetten in plaats van slopen of wegstoppen'). Daar hebben veel partijen belang bij: allereerst de land- en tuinbouw zelf, maar ook grote financiers en ketenpartners. Een IBA is aantrekkelijk voor ruimtelijke planners en de creatieve sector. Maar uiteindelijk ligt het grootste belang in de streek zelf, waar mensen worden aangesproken op veranderbereidheid en kunnen laten zien dat de wederombouw van het platteland kán, dat jouw project past in een groter verhaal en daar publieke waardering voor is.

Politiek momentum

Natuurlijk is in de interviews ook veelvuldig gesproken over het (ontbreken van) politiek momentum na het verschijnen van het hoofdlijnenakkoord en het aantreden van een nieuwe regering. Veel respondenten geloven in de noodzaak om het plattelandsbeleid juist nu over een andere boeg te gooien: voorbij het zuur de tijd nemen voor het zoet van innovatie en groene groei. "Juist een nieuw kabinet kan goede sier maken met een positieve filosofie", was een citaat. "Maar voorkom het stempel van linkse hobby's, maak het niet te elitair of te kunstzinnig."

Bekend maakt bemind

De Provincie Limburg (en mensen die daar voorheen bestuurd of gewerkt hebben aan een IBA) heeft goede ervaringen met IBA's. Er lijkt animo om voor NOVEX-gebied De Peel te verkennen of een IBA landelijk gebied opportuun is. De Peel is een gebied waar veel opgaven voor het landelijk gebied samenkomen, waar door de jaren heen een agro-industrieel landschap is ontstaan dat steeds meer tegen de grenzen aanloopt. Maar het is ook een groene streek naast Brainport Eindhoven en Greenport Venlo waar de interactie tussen stad en land elke dag beleefd wordt. En De Peel is daarom ook een gebied bij uitstek waar technische, groene en creatieve veranderkracht bij elkaar komen. De NOVEX-aanpak bedient zich op dit moment overigens al van een IBA-achtige filosofie: het zich ontwikkelend perspectief voor de toekomst wordt ingekleurd met maatschappelijk initiatief in het hier en nu. Anders gezegd: een 'top led, bottom fed'-aanpak. Voor respondenten uit Brabant en Limburg is het belangrijk dat een IBA Landelijk Gebied niet enkel een regionaal fenomeen mag zijn, maar de erkenning als nationaal event moet krijgen. Commitment van de rijksoverheid is belangrijk, net zoals Europese support.

Kan dat zo maar?

In de Duitse context wordt het initiatief voor een IBA in de regel vanuit een stad of streek zelf genomen en voorgelegd aan de IBA Expertenrat die vervolgens (niet-bindende) adviezen geeft. Er zijn geen formele criteria waaraan het programma moet voldoen, want elke IBA is anders. Wel heeft de IBA Expertenrat een aantal richtsnoeren geformuleerd en drukt ze initiatiefnemers op het hart om ambitie, kwaliteit, toekomstgerichtheid en internationale uitstraling bij de organisatie van een IBA voorop te stellen. Dit om een wildgroei van IBA's te voorkomen. Tot dusver zijn buiten Duitsland IBA's geaccrediteerd in Basel, Wenen en Parkstad. Het is dus primair aan de regio om initiatief te nemen.

Resoneren in het Nederland

Bestuurders uit de Peel hebben dus interesse in een IBA en andersom is de Expertenrat geïnteresseerd in het thema en een IBA landelijk gebied vlak over de grens. Een IBA is een tussenruimte voor dialoog en innovatie. Maar er zijn meer tussenruimtes of 'soft spaces' zoals de collega's van Mooi Nederland (BZK) dat noemen. Deze tussenruimtes zijn de humuslaag voor

verandering. Het belangrijk een eventuele IBA in de Peel van meet af te verbinden met andere delen van Nederland waar geëxperimenteerd wordt met ontwerpen aan de toekomst. Denk aan Toukomst Groningen, Werkplaats Groene Hart of de Landschapstriënnale in de IJsseldelta. Het resoneren van de verschillende trajecten met elkaar en in het transitielandschap is belangrijk.

Onder de radar

Een ander punt dat genoemd werd tijdens de Werksessie in Groeneveld – en dat ook in verschillende interviews naar voren kwam – is het moment van naar buiten treden met het initiatief voor een IBA. Probeer onder de radar te blijven totdat partijen in de streek (en bij Rijk of EU) het eens zijn en er een stevige basis ligt. Bij voorkeur moeten de eerste contouren van de IBA en concrete projecten al zichtbaar zijn. Het gemakkelijk voor sceptici een IBA te framen als luchtfietserij. Met een gedegen businessplan en onderbouwing vanuit de hefboomwerking voor investeringen is dat al een stuk moeilijker. Neem daarvoor de tijd.

Ons advies

Hoe te handelen? Alles overziende adviseren wij het volgende:

1. Ga de uitdaging aan om de opties voor een IBA rondom de doorontwikkeling landelijk gebied verder te verkennen en te verdiepen. Betrek daarbij de Duitse partners en Europa.
2. Leg het initiatief in de streek, bijvoorbeeld in de Peel, maar spreek vanuit meerdere departementen commitment uit. Probeer van meet af aan te verbinden met andere initiatieven zodat 'de kunst van richting te veranderen' gaat resoneren in Nederland.
3. Begin met een license-to-operate: een set van afspraken tussen regionale overheden en Rijkspartners om samen de schouders te zetten onder een nationaal evenement in een concreet gebied.
4. Maak afspraken over een startbudget en het instellen van een kwartiermakersteam, initiatiefgroep en ambassadeursnetwerk om het IBA-idee verder te brengen en partijen te verleiden om in te stappen.
5. Ga met een groep regionale bestuurders, Haagse relaties en IBA-influentials 'gluren bij de burens'. Bekijk bijvoorbeeld de legacy van IBA Emscher Park in het Ruhrgebied of breng een bezoek aan de IBA die van 2017-2027 in Stuttgart plaatsvindt. Ga in gesprek met ervaringsdeskundigen en de IBA-Expertenrat.